

**РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
В УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ
У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
(1917–1921 рр.): ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ**

У статті розглянуто питання патріотичного виховання в українських військових формуваннях (період 1917–1921 рр.). Підкреслено, що процес військово-патріотичного виховання був зумовлений рядом подій, які відбулися в цей період: концентрація в Києві українських політичних сил, створення українського Генерального військового комітету, культурно-освітньої управи, Головного управління військового духовенства, проведення Першого і Другого всеукраїнських військових з'їздів, створення Другої української військової школи, видання Закону про загальний військовий обов'язок та розроблення плану організації армії.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, український військовий рух, політично-військові товариства, українські громади, військові статuti.

Починаючи з 1917 р., революційні процеси в Російській імперії, виїшовши за межі громадських організацій та політичних партій, отримали в армійському середовищі сприятливе підґрунтя для свого подальшого розвитку. На загальному фоні революційних перетворень разом із загальноросійськими постають і національні, зокрема українські, громадські культурно-освітні організації, які прагнули поширити свій вплив і на військовослужбовців. На території України “де тільки були українські сили, виростили культурно-освітні товариства, народні та середні школи, громади” [11, с. 357]. У ході своєї діяльності вони проводили широку культурно-освітню та національно-виховну роботу серед широкого загалу. З цією метою київським клубом був створений справжній “український лазарет”, до якого забирали тільки поранених українців. У лазареті поранені потрапляли не лише у виключно українське оточення, але й проходили своєрідну українську національну школу: неграмотних навчали української мови, української історії, “освідомлювали так, що більшість вертались до своїх полків свідомими українцями. На дорогу давали їм і потім висилали в посилках українські книжки, листувались з ними” [8, с. 85].

Ці процеси мали велике значення для формування національної свідомості українців. Тому *метою статті* є вивчення питання військово-патріотичного виховання в українських військових формуваннях у період національно-визвольних змагань.

З поваленням в Росії інституту самодержавства в армії прокотилась хвиля деморалізації. На загальному фоні падіння дисципліни, поглиблення відчуженості між офіцерами і солдатами, краху існуючої вишкільної системи у військах український військовий рух став набирати розмаху із чітко окресленою тенденцією консолідації в окремі національні частини [10, с. 21]. Завдяки просвітницькій та агітаційній роботі національно свідомих сил в ряді частин російської армії почали створюватись своєрідні гуртки – “земляцтва”, які, об'єднуючи солдат з окремих українських губерній, утво-

рювали власні ради. Особливо активно ця робота проводилась на фронтах, які знаходились в Україні або межували з нею, в районах перебування значної кількості відмобілізованих українців [9, с. 45].

Першими ж до активної роботи з військовослужбовцями залучились представники “самостійників”. Відчуваючи потребу в централізації та направленні розвитку військового руху в державотворчому напрямі, М. Міхновський разом з однодумцями: полковником П. Волошиним, сотником О. Сахно-Устимович, сотником Ю. Ган – почали проводити заходи зі створення наочної та організаційно окресленої структури, спроможної проводити в життя заходів з виховання у солдатських масах державотворчих прагнень, почуття патріотизму.

Концентрація в головному символі української державності – місті Києві всіх українських політичних сил зумовила ситуацію, при якій погляди солдат-українців звертаються на столицю України. За ініціативою самостійників, 29 березня 1917 р. тут відбувається нарада “залоги Києва і його околиць” [11, с. 359] та приймається рішення про відкриття в Києві окремої української військової організації – “Українського Військового Клубу ім. гетьмана П. Полуботка”. Саме з появою політично-військового товариства “Клубу ім. гетьмана П. Полуботка” та “Українського Військового Організаційного Комітету”, на нашу думку, розпочалось закладання підвалин розбудови національних збройних сил та впровадження в життя елементів національної системи військово-патріотичного виховання вояків-українців на загальноукраїнському рівні. У російській армії почали скликатись українські віча, організовувались українські військові клуби і товариства, українські громади, військові і фронтові ради.

Для проведення українізації військових частин російської армії Центральна Рада почала призначати у війська своїх уповноважених (комісарів). У квітні 1917 р. в окремих частинах для проведення культурно-освітньої та організаційної роботи до складу рад вводиться інструктор з національно-культурного виховання. Однак, зважаючи на часті вимоги розпочати формування національного війська, які часто проголошувались солдатами-українцями і до того ж знаходили підтримку в українському суспільстві, вони не могли їх цілком заперечувати.

Стихійна українізація військових частин викликала занепокоєння діячів Центральної Ради і бажання врегулювати український військовий рух у російській армії. Постала потреба створення єдиного, визнаного всіма українськими політичними силами військового органу з повноваженнями керівного центру формування українських військових відділів. Був організований та проведений спочатку Перший (18–21 травня 1917 р.), а згодом і Другий (18–23 червня) всеукраїнські військові з’їзди. Відбувшись у присутності 700 делегатів, що репрезентували собою майже 1 000 000 українських вояків [138, с. 8], з’їзд засвідчив силу українського національно-визвольного руху. Чорноморський флот мав поповнюватись лише українцями. Передбачалось введення в українізовані частини українських команд, відкриття українських військових шкіл всіх ступенів та проведення у

міру можливості навчання українців рідною мовою. Планувалося перекласти на українську мову військові статuti та підручники, видавати українські військові підручники, “українським стягам постачати літературу до читалень і для курсів” [5, с. 69; 11, с. 363–364].

На нашу думку, головним наслідком роботи з'їзду було створення Українського генерального військового комітету (далі – ЦГВК), який, організаційно складаючись з ряду відділів – стройового (працював над розробкою військових статутів); агітаційно-просвітницького; політичного та шкільного [2], – став своєрідним символом військового руху українців у російській армії. Солдати запасних полків оголошували їх українськими і наполягали на визнанні їх військовим командуванням, так було в Умані, Житомирі, Чернігові [5, с. 27].

У цей час Генеральний комітет тримає себе нерішуче, що сприяє поширенню утисків на організаційну діяльність українських організацій. Він не видає українським військовим організаціям жодних інструкцій, не виробляє своїх статутів, підручників і все не може вийти зі стану якоїсь приватної організації [3, с. 205].

Тимчасовому уряду була подана урядова записка із закликом сприяти домаганням українського народу в справі надання автономії Україні та українізації армії. Також представниками УГВК була висунута вимога оголошення наказу по армії та флоту про визнання УГВК як органу, що відає всіма армійськими українськими організаціями; подати поіменні списки генералів, штаб-офіцерів і обер-офіцерів українців; загальні відомості про солдат українців в армії. Перевести із запасних частин, що дислокуються у Центральній Росії, українізовані формування до Києва. Повернути Україні символи її військової слави – запорізькі прапори та клейноди [4, с. 54].

З метою підняття культурно-освітнього рівня військовослужбовців діячами Центральної Ради було прийнято рішення відкрити в армії і на флоті агітаційно-просвітницькі курси на зразок курсів при Українському військовому генеральному комітеті в Києві. Складаючи навчальні програми цих курсів, агітаційно-просвітницький відділ дбав про те, щоб у слухачів курсів формувався світогляд, найбільш відповідний меті гуртування українського народного війська. У цілому програма агітаційно-просвітницьких курсів складалася з двох частин: 1) підготовчий курс; 2) вищий або агітаторський. На першому курсі головна увага приділялася грамоті і письму, а також популярно-науковому ознайомленню слухачів з географією, історією, економікою та основами політичного життя (погляди політичних партій, становище українського народу тощо). На другому курсі навчання проводилося за такими напрямками: географія, історія, економіка, політичний, соціальний, просвітницько-громадський. Перший курс відкривався при кожній військовій організації, гурті і громаді, другий курс – при значних гарнізонах. Перший набір слухачів тривав з 1 до 29 липня 1917 р. За цей час слухачам (240 військовослужбовцям Київського гарнізону) було прочитано 33 лекції по 1,5–2 години кожна. Після трьох тижнів навчання проводився іспит. З 2 до 28 серпня тривав другий цикл навчання,

протягом якого було прочитано 34 лекції для 150 воїнів. Всього курси закінчили 390 осіб, після чого воїни роз'їхались по своїх частинах.

У подальшому недооцінка ролі офіцера у справі проведення виховної та організаційної роботи з особовим складом, призвела до того, що велика кількість військових частин, які “утворилися революційно, а їм нема ні назви, ні числа, були тільки випадковим зібранням людей, яке розкладалося негайно, доторкнувшись української території, бо їх гаслом було – “додому” [11, с. 372–375].

Прагнучи створити для майбутньої кадрової Армії УНР боєздатні військові підрозділи, український комендант Київського військового округу полковник В. Павленко протягом жовтня – листопада зробив спробу запровадити в українських полках, що повернулись з фронту і стояли тоді в Києві, військову дисципліну, ліквідувати вплив різних комітетів та рад [11, с. 376]. Намагаючись надати українським полкам прилейоване становище, він вирішив сформуванати з них дві сердюцькі дивізії на зразок російських гвардійських частин.

Характерною рисою, що мала елементи військово-патріотичного впливу, було те, що для підняття в особового складу новостворюваних військових підрозділів почуття національної гордості їм надавали імена видатних військових діячів України: Б. Хмельницького, П. Полуботка, П. Сагайдачного, С. Наливайка, І. Богуна, П. Дорошенка, У. Кармелюка та ін.

Однак слід відзначити, що в цей час вирішення питання українізації, військово-патріотичного виховання та вишколу в армійських підрозділах українців російської армії відбувалось фактично за ініціативою та на розсуд її військового керівництва, а не згідно з державотворчими планами Центральної Ради. Підтвердженням чого може слугувати українізація корпусу генерала П. Скоропадського. Який, на думку В. Голубко, зайняв “Найважливіше місце в українізації армії періоду літа 1917 р.” [4, с. 80].

Відчуваючи брак у підготовлених українських офіцерах, оскільки в основному до корпусу надсилали прапорщиків хоча й національно налаштованих, проте таких, що не мали уявлення про військову справу і були не здатні обіймати командні посади, у корпусі було проведено значну роботу, спрямовану на вишкіл молодших офіцерських кадрів для своїх частин [4, с. 93].

Результати наведеного вишколу засвідчують, що чітка, ефективна та цілеспрямована діяльність як виховного, так і навчального процесу при політизації армії може втратити планомірність, баланс довіри між викладачами й слухачами. Політичний чинник вносить у неї деструктивний елемент, шкодить її устоям, підриває основу армійського життя – військову дисципліну, заважає ефективній і цілеспрямованій роботі в справі підготовки та виховання особового складу, потребує врахування у виховному процесі особливостей контингенту, на який цей процес спрямований.

Після повалення самодержавства у середовищі полонених українців-галичан зародились прагнення виступу в справі оборони української державності. Прагнучи організувати на теренах Наддніпрянської України свою військову одиницю, вони писали листи, звернення до Центральної

Ради, однак відповіді не отримували. Не допомогли зрушити справу й особисті поїздки з табору для полонених одного з авторів цієї ідеї – Є. Коновальця (колишнього хорунжого австрійської армії). Замість сподіваної згоди Генеральний секретаріат видав доручення українізованим військовим частинам не приймати до своїх лав галичан, а тих, яких уже було прийнято, негайно звільнити” [12, с. 29]. Таке рішення дійсно було характерним для тогочасного українського керівництва, однак, на нашу думку, воно зовсім не сприяло вихованню у військовослужбовців-галичан військово-патріотичних почуттів та відданості українському уряду.

Великий виховний вплив на солдат-українців у цей час мають відозви найвпливовіших політичних партій, які в різкому самотійницькому тоні закликали берегти Українську Народну Республіку. Так, у відозві УСДРП говорилось, що більшовики знають, з чого починають свою роботу з ліквідації української державності. “Насамперед вони, як і їхні московські царі, хочуть одняти нашу силу, наше військо, найдужчих оборонців нашої волі. І через те вони так усердно беруться до вас, через те вони перед вами набріхують на Центральну Раду і хочуть обдурити вас, посварити вас з вашими ж солдатськими, робочими та селянськими депутатами. Українці-більшовики!, а ви старайтесь краще перед панями-більшовиками, цілуйте більшовицько-московські кулаки, якими вони б’ють по лиці нашу рідну країну...” [4, с. 134–135].

Таким чином, антиукраїнська діяльність більшовиків сприяла пробудженню самотійницьких поглядів та розуміння потреби суверенного статусу України у народних масах та серед військовослужбовців. Вона допомагала вихованню та усвідомленню потреби гуртування та єднання суспільства навколо національного руху, а також поширенню почуття патріотизму до своєї країни, захисту національних інтересів.

Проголошення III Універсалу (7 листопада 1917 р.) створило правову базу для діяльності військового секретаріату у військових справах. Проте його проголошення не спонукало до активних дій з розбудови національної армії. Центральна Рада знову сподівалась на створення федеративного союзу, а організацію власних сил відклала на майбутнє. Кожен громадянин Республіки України, “разом з громадянами усіх народів Російської Республіки, повинні твердо стояти на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу” [6, с. 23].

Ставши вищим виконавчим військовим органом, військовий секретаріат розпочав останній етап українізації і будівництва війська. Першими кроками на шляху до організації власного війська стали заходи з наведення порядку і дисципліни, бо загальна деморалізація й анархія у військах ставали все більш загрозливими.

Для нейтралізації руйнівного впливу більшовиків в українізованих підрозділах С. Петлюрою та військовими фахівцями відпрацьовується “Статут Української Народної Армії”. Проте статут, поданий у середині грудня на затвердження Всеукраїнської ради військових депутатів, прийнятий радою не був. Зважаючи ж на його потребу, С. Петлюра, перевищую-

чи свої повноваження, 17 грудня самостійно затверджує статут і тим самим закладає підвалини для створення регулярної армії [13, с. 99].

Проте в подальшому, зі звільненням С. Петлюри з посади, справу побудови регулярної армії залишено. І, як наслідок, у січні 1918 р. український уряд був майже безборонний. Полки, що мали назви українських гетьманів і діячів, швидко порозкладались, залишилась у них лише невелика частка “дійсно національно свідомих вояків” [11, с. 376].

Новий етап розвитку армії, а відповідно, й військово-патріотичного виховання, розпочався 16 січня 1918 р. з прийняттям Центральною Радою тимчасового “Закону про утворення Українського народного війська”. Планувалось, що регулярна армія буде замінена народною міліцією. Для цього було розроблено нову систему підготовки міліційної армії, яка включала два етапи: набір інструкторів, тобто військових фахівців, для відповідної підготовки; проведення ними вишколу, призваних до армії новобранців [10, с. 8]. Зустріч з реальним противником (більшовиками), який силою зброї прагнув ліквідувати українську державність, змушує військове керівництво українських збройних сил звернути увагу на зміцнення дисципліни в армії та піднесення ролі командира. З цією метою 9 лютого військовий міністр О. Жуковський своїм розпорядженням розпускає військові ради, а 12 лютого видає наказ про дотримання статутної дисципліни, зокрема, відновлення військового етикету у відносинах між командирами та підлеглими. Центральною Радою приймається рішення про організацію української армії на основі національно-територіального принципу” [138].

Ставши на чолі України П. Скоропадський отримав незначну військову спадщину. Однак, розуміючи значення армії і прагнучи створити її міцною та боєздатною, Гетьман наказав проводити формування регулярної армії, згідно з планами, які були відпрацьовані ще в часи Центральної Ради. Проте, як свідчить аналіз джерел, активній діяльності в напрямі розбудови регулярної армії разом з німецьким командуванням поставили перепону і призначені Гетьманом проросійсько налаштовані вищі військові начальники, командири корпусів і дивізій.

Військове міністерство в цей час активно працює над регламентацією життєдіяльності майбутнього війська. Відпрацьовуються шкільні програми і статuti. Деякі статuti перекладаються на українську мову, розробляється українська військова термінологія. У Військовому міністерстві відкриваються курси для вивчення української мови. Наказом П. Скоропадського від 16 червня 1918 р. встановлювалися нові військові ранги, базовані на стародавній козацькій термінології, що мало символізувати повернення до військових традицій минулого. Текст військової присяги затверджується 20 липня, а згодом, 24 липня 1918 р., радою міністрів ухвалюється закон про загальний військовий обов’язок [11, с. 426].

Однак, незважаючи на професіоналізм військового керівництва, командного складу військових підрозділів, виховна робота у військах в цей час має серйозні вади. Акцентуючи увагу на необхідності підвищення професіоналізму офіцерів, кадрова політика Гетьмана у війську практично ігно-

рує національний чинник. “Особливим розпорядком військового міністерство наказало (заборонило – *I.P.*) приймати до війська старшин воєнного часу, що склалися в великій частині з патріотично настроєної української інтелігентської молоді” [10, с. 427]. Внаслідок чого через брак офіцерів-українців вищого командного складу з освітою Академії Генерального штабу ключові посади у гетьманській військовій адміністрації посіли росіяни з антиукраїнськими настроями. До того ж у багатьох частинах офіцери намагалися відродити чи скопіювати методи вишколу царської армії [10, с. 9].

Водночас соціальне напруження та антигетьманські настрої серед українства поглиблюють, перебуваючи в Україні протягом усього часу гетьманщини, різноманітні російські добровольчі частини. Безкарно пропагуючи проти української держави, російські офіцери, які, з’їхавшись з усіх кінців колишньої Російської імперії, “парадували вулицями українських міст у золотих царських погонах та просто глузували собі з усього, що мало національно-український характер” [11, с. 432].

Така ситуація негативно впливала на моральний стан та ставлення місцевого населення до гетьманської влади.

Спираючись на досвід минулих державних утворень, головним завданням заходів з культурно-освітнього та військово-патріотичного виховання особового складу стає його виховання в дусі національного патріотизму та піднесення національної свідомості. З цією метою широко використовувались всі наявні засоби, починаючи від усної агітації до ЗМІ. У грудні 1918 р. створюється спеціальний орган – Інформаційне бюро армії УНР, який призначав до кожної частини інструкторів з інструкторсько-просвітницької роботи, поширював серед військ урядові розпорядження і відозви, а також видавав центральні військові друковані органи.

С. Петлюра 1 січня 1919 р. у своїй промові перед представниками Генерального Штабу висловлює нову ідею – “озброєного народу”. Основним завданням мала стати підготовка борця за ідею самостійності УНР. Армія мала стати провідником культурно-освітньої та національно-патріотичної роботи. З цією метою постановою Директорії від 13 січня 1919 р. була створена “Інспекція Республіканських військ з національно-культурних-політичних справ”, а для зв’язку з історичними традиціями організації українського війська Наказним Отаманом Грековим видається “Наказ Військам Дієвої Армії УНР” (Ч.2) від 21 лютого 1919 р. у якому, згідно з історичними традиціями і характером бойових операцій, наказувалось втілити в життя таку організацію дієвої армії: замість корпусів прийняти організацію кошів [7, с. 170].

Завдання практичного вишколу Дієвої армії покладались на Генеральний штаб, а саме 2-ге організаційне генерал-квартирмейство. Ним мали бути розроблені військові статuti, організації військових зборів, маневрів, підвищення тактичної освіти офіцерів. Однак згодом, у період протягом березня – травня 1919 р., склалась критична ситуація для армії УНР. Втрата в ході бойових дій більшої частини території країни негативно позначалось на моральному дусі військовослужбовців. У підрозділах посилюється дезер-

тирство, деморалізація. Нараховуючи на початку повстання близько 300 тисяч особового складу, армія Директорії самодемобілізувалась [6, с. 58].

Подальші зміни відбувались за таким сценарієм:

1. Створення культурно-освітньої управи.
2. Створення Головного управління військового духовенства.
3. Проведено Перший всеукраїнський військовий з'їзд.
4. Створення Другої української військової школи.
5. Видано Закон про загальний військовий обов'язок.
6. Розроблено план організації армії.

Аналіз джерельної бази подій періоду Центральної Ради свідчить про те, що вже на Першому всеукраїнському військовому з'їзді була звернута увага на потребу *створення власної системи військового вишколу та виховання* військовослужбовців для майбутніх збройних сил України. Згідно з резолюцією з'їзду, Українська Центральна Рада та обраний з'їздом Українським військовим комітет мали забезпечити надання військової освіти українською мовою шляхом відкриття військових шкіл від найнижчих до найвищих, академії генерального штабу [1, с. 13], українізації вже існуючих в Україні військових навчальних закладів.

Загальною ознакою для всього періоду відродження Української державності 1917–1920 рр. була складність з налагодженням умов для навчально-виховного процесу та відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів. Часто на посаду старшин призначалися випадкові люди, без належної перевірки, які були нездатні виконувати обов'язки вихователів майбутніх старшин. Так, у рапорті начальника Кам'янець-Подільської пішої юнацької військової школи на ім'я командувача дієвої армії УНР генерал-поручника Омеляновича-Павленка від 15 вересня 1920 р. вказується, що “за останні два тижні з аморальних і антидисциплінарних, майже кримінальних причин, мусили залишити ряди школи шість старшин”.

Отже, аналізуючи період з 1917 до 1920 рр., слід відзначити, що в цей період, незважаючи на надзвичайно складні військово-політичні, соціально-економічні умови, величезні труднощі, викликані громадянською війною, московсько-більшовицькою агресією, українські уряди та їх військові організації, відпрацьовуючи питання підготовки військових кадрів, особливу увагу звертали і на проблеми виховання особового складу. Вжиті ними заходи були спрямовані на пробудження у військовослужбовців почуття патріотизму, відданості та самопожертви заради майбутнього українського народу.

Створення політичними силами України власного політичного проводу, Української Центральної Ради ознаменувало початок відновлення державотворчих процесів на теренах України. Проте в ході державотворчих процесів відбулось політичне розшарування, а інколи й протистояння національних політичних сил.

Розглядаючи діяльність керівництва Директорії зі створення нової концепції військово-патріотичного виховання особового складу, маємо відзначити, що в цей час, як і в час Центральної Ради, були допущені по-

милки, які загалом згубно вплинули на загальну боєздатність армії. Серед них, на нашу думку, найсуттєвішими були: недооцінка ролі офіцера у виховному і військово-вишкільному процесі; відсутність продуманої і відповідальної державницької політики при присвоєнні військових ступенів і кадрових призначень.

Ці недогляди, поряд з складною та фактично не контрольованою внутрішньою соціально-політичною і військовою ситуацією в Україні, згодом призвели до падіння дисципліни у військових підрозділах та виникнення такого явища, як “отаманщина”. Збройні формування Директорії, які сформувались у ході антигетьманського повстання, зазнаючи руйнівного впливу соціальних процесів, що опосередковано, а інколи й прямо впливаючи на моральний стан військовослужбовців, зумовили те, що лише на початок 1919 р. зменшилось з 300 до 50 тисяч бійців [11, с. 456].

Разом з тим постійна загроза з боку проросійських сил (більшовиків, денікінців), нового перетворення України в складову відновленої російської держави викликала до життя потребу не лише збройного захисту України, як суверенної держави, а й захисту самого права називатись українським народом, жити у власній державі. Внаслідок чого в час Директорії було створено систему військово-патріотичного виховання, що базувалася на державницькій ідеї.

Висновки. Таким чином, історіографія процесів становлення українського війська є досить складною, але спрямована на захист незалежності України.

Список використаної літератури

1. Афонін Е.А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / Е.А. Афонін. – К. : Інтерграфік, 1994. – 304 с.
2. Вісник генерального секретарства військових справ УНР. – 1917.
3. Гаврилюк І. Другий військовий з'їзд / Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К. : МП “Фенікс”, 1992. – С. 203–209.
4. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
5. Голубко В.Є. Військове будівництво в Україні періоду Центральної Ради : дис. на здобуття наукового ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 / В.Є. Голубко ; Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України. – Львів, 1998. – 390 с.
6. Гриневич В. Історія українського війська (1917–1995) / В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. ; упоряд. Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.
7. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років: організація та правові засади діяльності / В. Довбня ; за наук. ред. проф. П.П. Михайленка. – К. : Текст, 2002. – 220 с.
8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) : в 4 ч. / Д. Дорошенко. – 2-ге вид. – Мюнхен, 1969. – 543 с.
9. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних збройних Сил України в 1914–1933: (Орг. структура, штати): Істор.-правове дослідження / М.В. Кравчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 292 с.
10. Кривизюк Л.П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань (1918–1919 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 20.02.22 / Л.П. Кривизюк. – Львів : Державний університет “Львівська політехніка”, 2001 – 18 с.

11. Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів ; упорядник Б.З. Якимович. – [4-те вид., змін. і доп.]. – Львів : Світ, 1992. – 712 с.

12. Мірчук П. Євген Коновалець. Лідер українського визвольного руху / П. Мірчук. – Репринт. відтвор. видання 1958 р. – Львів, 1990. – 108 с.

13. Наказ Міністра оборони України “Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс військово-патріотичної пісні, стройового та похідного маршу “Озброєні пісню, покликані маршем” від 16 лютого 2009 р. № 64. – К. : МО України, 2009. – 3 с.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – (ЦДАВОВУ). – Ф.1063. – Ради Народних Міністрів УНР. – Оп1. – Спр. 7. – Копії протоколів засідання Ради народних міністрів (31 січня–7 березня 1918 року.).

Романюк І.Н. Развитие военно-патриотического воспитания в украинских военных формированиях в период национально-освободительной борьбы (1917–1921 гг.): исторические аспекты

В статье рассматриваются вопросы патриотического воспитания в украинских военных формированиях (период 1917–1921 гг.). Подчеркнуто, что процесс военно-патриотического воспитания был обусловлен рядом событий, которые происходили в этот период: концентрация в Киеве украинских политических сил, создание украинского Генерального военного комитета, культурно-просветительной управы, Главного управления военного духовенства, проведение Первого и Второго всеукраинских военных съездов, создание Второй украинской военной школы, издание Закона об общей воинской повинности и разработка плана организации армии.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, украинское военное движение, политическо-военные общества, украинские сообщества, военные статуты.

Romaniuk I. Development of military-patriotic education in the Ukrainian military units in the period of national liberation struggle (1917–1921): historical aspects

The questions of patriotic education in the Ukrainian military units (the period 1917 1921g.g.). The process of military-patriotic education was due to a number of events that occurred during this period: the concentration in Kiev Ukrainian political forces, the creation of Ukrainian General Military Committee, cultural and educational administrations, the Office of the Chief of Military Clergy, held the First and Second All-Ukrainian congress of the war, the creation of the Second Ukrainian military School, the edition of the Law of the general conscription and a plan of organization of the army.

Key words: military-patriotic education, Ukrainian military movements, political-military society, the Ukrainian community, the military statutes.